

Jakub Kmiec*

Reżim prawny właściwy dla wprowadzania do obrotu produktów określanych mianem żywności funkcjonalnej. Odpowiedzialność cywilna za szkody wywołane przez żywność funkcjonalną

Streszczenie

Era globalizacji oraz popularyzacja zdrowej kultury żywienia spowodowały, że również sektor żywnościowy został zmuszony do odpowiedzi na stawiane kolejno wyzwania. Żywność konwencjonalna została stopniowo uzupełniana o suplementy diety, nową żywność czy żywność wzbogaconą o witaminy i składniki mineralne. Wskazane powyżej kategorie żywności łączy fakt, że posiadają definicje legalne. Żywność funkcjonalna w prawie polskim takiej definicji nie posiada. W związku z powyższym, konieczne jest poszukiwanie reżimu prawnego dla wprowadzania do obrotu produktów określanych tym mianem. O swoją właściwość w przypadku żywności funkcjonalnej mogą konkurować reżim prawa żywnościowego oraz prawa farmaceutycznego – w szczególności przez wzgląd na sposób prezentacji i reklamę produktu. Niemniej jednak powyższe zawilości w równej mierze mogą wywierać wpływ na odpowiedzialność cywilną za swego rodzaju wady produktu, którego odbiorcą końcowym jest zazwyczaj konsument.

Słowa kluczowe: żywność funkcjonalna, odpowiedzialność cywilna, produkt niebezpieczny, rękojmia.

The legal regime applicable to the placing on the market for products referred to as functional food Civil liability for damage caused by functional food

Abstract

The era of globalization and popularization of healthy food culture, have also forced the food sector to respond to successive challenges. Conventional food has been gradually complemented by dietary supplements, novel foods or foods enriched with vitamins and minerals. What these food categories have in common is that they have legal definitions. Functional food in Polish law does not have such a definition. Therefore, it is necessary to look for a legal regime for products referred to by this term. The regime of food law and pharmaceutical law may compete for the right to use in case of functional food – especially in terms of the way the product is presented and advertised. However, these complexities are equally likely to have an impact on civil liability for defects in a product whose end user is usually the consumer.

Keywords: Functional food, civil liability, dangerous product, product defect warranty.

* Doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, e-mail: jakub.kmiec@onet.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4131-3751>.

1. Wprowadzenie

Celami naukowymi artykułu są zbadanie potencjału zastosowania reżimu prawa żywnościowego lub prawa farmaceutycznego w zakresie wprowadzania do obrotu żywności funkcjonalnej, a także wskazanie norm prawnych regulujących odpowiedzialność odszkodowawczą za szkody wywołane przez żywność funkcjonalną. Powstające w badanej materii wątpliwości doprowadziły do sformułowania hipotezy badawczej, zgodnie z którą w przypadku wprowadzania do obrotu żywności funkcjonalnej, może zaistnieć zbieg przepisów prawa żywnościowego oraz farmaceutycznego. Wprowadzona do obrotu żywność funkcjonalna może powodować szkody, a poszkodowany, realizując roszczenia wynikające z uprzednio wybranego przezeń reżimu odpowiedzialności odszkodowawczej, ma prawo żądać ich naprawienia.

Sektor żywnościowy oraz suplementów diety rozwija się niezwykle dynamicznie. Każdego roku pojawiają się nowe produkty, dzięki którym konsumenci mogą zaspokoić swój głód i pragnienie. W związku z powyższym producenci i dystrybutorzy środków spożywczych wychodzą naprzeciw oczekiwaniom i starają się odpowiadać na każde zapotrzebowanie rynku. W obecnych czasach mamy dostęp do produktów pochodzących z całego świata, a ich przepływ staje się coraz bardziej intensywny. Dzięki temu mamy szansę zderzyć się z coraz bardziej egzotycznymi produktami, z którymi w parze stoi cały sposób podejścia do świata, czy wężej – do spożywanych przez nas produktów i ich wpływu na funkcjonowanie ludzkiego organizmu. Taką gamą produktów jest właśnie żywność funkcjonalna, która oprócz zaspokojenia głodu, ma zaspokoić dalsze potrzeby i pragnienia. Żywność funkcjonalna powinna przypominać żywność konwencjonalną i jednocześnie wywierać korzystny wpływ na funkcje organizmu ponad efekt odżywczy (m.in. na poprawę stanu zdrowia, samopoczucia).

Producenci lub sprzedawcy zwykli określać swoje produkty mianem żywności funkcjonalnej. Skoro jest to żywność, to należy stosować regulacje ustawy z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia¹. Wątpliwości pojawiają się, gdy owe regulacje zestawimy z przepisami Ustawy z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne², w których świetle substancja lub mieszanina substancji, przedstawiana jako posiadająca właściwości zapobiegania lub leczenia chorób występujących u ludzi, jest produktem leczniczym³. Zatem sposób prezentacji może powodować zmianę kwalifikacji prawnej danego produktu, której skutkiem jest obowiązek przestrzegania przepisów prawa farmaceutycznego w miejsce przepisów prawa żywnościowego. Ponadto reżim prawa farmaceutycznego należy stosować do tzw. produktu z pogranicza, spełniającego jednocześnie kryteria produktu leczniczego oraz kryteria innego rodzaju produktu, w szczególności suplementu diety. Biorąc powyższe pod uwagę można zapytać, czy prezentacja produktu sugerująca występowanie zmian fizjologicznych w organizmie ludzkim lub sugerująca poprawę stanu zdrowia dzięki jego zastosowaniu, spowoduje, że właściwym stanie się reżim prawa farmaceutycznego, czy może nadal właściwość zachowa prawo żywnościowe?

Wyżej naświetlone zawłości mogą potencjalnie wywoływać wpływ w dziedzinie odpowiedzialności cywilnej. W polskim systemie prawnym brak jest ogólnej definicji legalnej pojęcia odpowiedzialności cywilnej, chociaż funkcjonuje ono zarówno w języku potocznym, jak i prawnym, a także prawniczym. W najszerszym tego słowa znaczeniu odpowiedzialność prawna to pewne ujemne konsekwencje, uciążliwość związana z określonym stanem rzeczy przewidzianym przez prawo⁴. Odpowiedzialność cywilna

1 Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 2021 z późn. zm.), dalej: u.b.ż.ż.

2 Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1977 z późn. zm.), dalej: u.p.f.

3 Por. art. 2 pkt 32 u.p.f.

4 Por. definicję przedstawioną w W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 385, którą uważa się za klasyczną definicję odpowiedzialności prawnej. Por. także M. Cieślak, S. Waltoś, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Kraków 2011, s. 115. Podobnie S. Sykuna, *Odpowiedzialność prawna*, [w:] *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa*, red. J. Zajadło, Warszawa 2007, s. 215, gdzie wskazano także, że odpowiedzialność wiąże się z negatywną oceną danego stanu rzeczy.

również nie posiada definicji legalnej, a w obrębie nauk prawnych brak jest pełnej zgodności co do treści tego pojęcia. Kierując się ogólnymi rozważaniami wskazać należy, że odpowiedzialność cywilna to pewne ujemne konsekwencje wynikające ze ziszczenia się określonych zdarzeń, które negatywnie są oceniane przez prawo. Owe negatywnie oceniane konsekwencje w przypadku prawa cywilnego powiązane są z konstrukcją zobowiązania, które to polega na tym, że wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić⁵. Podmiotem uprawnionym w takim stosunku jest wierzyciel, natomiast zobowiązanym – dłużnik. Powinność spełnienia świadczenia przez dłużnika nazywa się długiem, z którym ściśle wiązana jest odpowiedzialność cywilna⁶. Ten rodzaj odpowiedzialności w pierwszym rzędzie nakierowany jest na naprawienie szkody przez podmiot odpowiedzialny. Podmiotem, który zetknął się z wadliwym produktem przeznaczonym do spożycia, będzie najczęściej osoba fizyczna, która go spożyła. W przypadku zaistnienia wady w produkcie lub poniesienia szkody, potencjalnie możliwe jest skorzystanie z roszczeń cywilnoprawnych. W zależności od okoliczności danego przypadku, roszczenia odszkodowawcze można wywodzić przede wszystkim z umowy (odpowiedzialność *ex contractu*) lub z czynu niedozwolonego (odpowiedzialność *ex delicto*). Niemniej jednak istnieją także inne instytucje prawa cywilnego, przykładowo odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny, czy rękojmia i gwarancja. Niniejsza praca ma na celu także analizę zagadnienia roszczeń cywilnoprawnych w odniesieniu do szkód wywołanych spożywaniem żywności funkcjonalnej. Obok instrumentów odpowiedzialności publicznoprawnej (administracyjnej, karnej), konieczne jest także, by konsument miał możliwość dochodzenia roszczeń zmierzających bezpośrednio do naprawienia poniesionej szkody.

2. Cechy żywności funkcjonalnej – między żywnością a produktem leczniczym

Żywność funkcjonalna jest rodzajem żywności. Powinna zatem spełniać przesłanki wynikające z definicji żywności, wprowadzonej na poziomie unijnym Rozporządzeniem 178/2002⁷, do którego norm odsyła art. 3 pkt 1 u.b.ż.ż. Zgodnie z jego brzmieniem, „żywność” (lub „środek spożywczy”) oznacza jakiegokolwiek substancje lub produkty, przeznaczone do spożycia przez ludzi lub których spożycia przez ludzi można się spodziewać⁸. Wspomniany artykuł zawiera także obszerny katalog wyłączeń. Zgodnie z jednym z nich, „środek spożywczy” nie obejmuje produktów leczniczych⁹.

Z przytoczonej definicji żywności wynika kilka wniosków. Głównym kryterium kwalifikacji danej substancji czy produktu jako żywności jest „przeznaczenie do spożycia przez ludzi”. Chodzi tutaj o przeznaczenie nadane przez podmiot, który wprowadził dany produkt czy substancję do obrotu¹⁰. Kryterium to jest uzupełnione przez wskazanie, że żywnością są także te wszystkie produkty i substancje, „których spożycia przez ludzi można się spodziewać”. Dotyczy to sytuacji, gdy dany produkt może mieć zastosowanie spożywcze i niespożywcze. Ma to pełnić dodatkową funkcję ochronną – jeśli dany

5 Por. art. 353 § 1 k.c.

6 Por. K. Osajda, E. Łętowska [w:] *System Prawa Prywatnego, Tom V, Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 26. Autorzy wskazują także, że wyjątkowo więź między długiem a odpowiedzialnością może zostać zerwana.

7 Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności (Dz. U. UE. L. z 2002 r., nr 31 z późn. zm.), dalej: rozporządzenie nr 178/2002, s. 1.

8 Art. 2 rozporządzenia nr 178/2002.

9 Pełen katalog wyłączeń z definicji żywności znajduje się w art. 2 rozporządzenia nr 178/2002.

10 Tak: A. Szymecka-Wesołowska, A. Balicki, F. Opoka, M. Syska, D. Szostek, P. Wojciechowski, [w:] A. Szymecka-Wesołowska, A. Balicki, F. Opoka, M. Syska, D. Szostek, P. Wojciechowski, *Bezpieczeństwo żywności i żywienia. Komentarz*, Warszawa 2013, Lex, art. 3, teza 6.

produkt może być tylko potencjalnie, hipotetycznie spożywany przez ludzi, to należy go kwalifikować jako żywność. Dodatkowo żywność jest spożywana, a zatem zgodnie z definicją językową czasownik spożywać oznacza „wprowadzić pokarm, napój przez jamę ustną do żołądka”¹¹. Toteż w prawie żywnościowym dla kwalifikacji produktu jako środek spożywczy znaczenie ma doustne przyjęcie produktu (*oral consumption*), „a nie – jak przyjmuje się w powszechnym rozumieniu pojęcia żywności – odżywczy cel”¹². Powyższe cechy muszą być spełnione przez produkt będący żywnością funkcjonalną, by można było doń stosować reguły wprowadzania do obrotu właściwe dla żywności.

Pierwszy raz definicja legalna „żywności specjalnego zastosowania zdrowotnego” pojawiła się w Japonii w 1984 r. w rozporządzeniu Ministra Zdrowia. W definicji pojawiły się takie zwroty jak: „produkty o działaniu sprzyjającym zdrowiu człowieka”, „żywność używana do celów zdrowotnych”¹³. Z zawartych w definicji postulatów wynika, że tego rodzaju produkty nie miały pełnić funkcji lekarstwa, lecz miały stanowić uzupełnienie codziennej diety. Na poziomie europejskim najbardziej uniwersalną definicję przyjęto w 1999 r. w dokumencie pt. *Functional Food Science in Europe*. W świetle tej definicji, żywność może być uznana za funkcjonalną, „jeśli udowodniono jej korzystny wpływ na jedną lub więcej funkcji organizmu ponad efekt odżywczy, który to wpływ polega na poprawie stanu zdrowia oraz samopoczucia i/lub zmniejszeniu ryzyka chorób. Żywność funkcjonalna musi przypominać swoją postacią żywność konwencjonalną i wykazywać korzystne oddziaływanie w ilościach, których oczekuje się, że będą normalnie spożywane z dietą. Nie są to tabletki ani kapsułki, ale część składowa prawidłowej diety”¹⁴. Z tej nieostrej definicji wynika, że żywność funkcjonalna powinna:

- być produktem spożywczym – nie lekiem, nie tabletką, kapsułką,
- stanowić element codziennej diety,
- wpływać korzystnie na procesy fizjologiczne organizmu (podnoszenie odporności, sprzyjanie dobrostanowi fizycznemu i psychicznemu), przy czym korzystne działanie żywności funkcjonalnej powinno być udowodnione,
- oddziaływać na procesy fizjologiczne organizmu, co wyróżnia żywność funkcjonalną na tle żywności konwencjonalnej.

Analiza definicji żywności funkcjonalnej pozwala zaliczyć do tego rodzaju żywności niezwykle szerokie spektrum produktów, w tym odpowiedniki wielu konwencjonalnych produktów spożywczych, m.in. herbaty funkcjonalne oraz napoje energetyzujące lub izotoniczne¹⁵. Mimo dość precyzyjnie wskazanych cech żywności funkcjonalnej, produkty określane tym mianem w obrocie nie spełniają pewnych wymagań wynikających z definicji żywności. Skoro żywność funkcjonalną należy w świetle wskazanych cech traktować jako żywność, to nie można względem niej stosować sposobu reklamy lub prezentacji właściwego dla produktów leczniczych. Powyższe wnioski są aktualne względem każdego z rodzajów żywności, zatem również względem żywności funkcjonalnej. Mimo że intuicyjnie chcielibyśmy do każdego z produktów określanego mianem żywności funkcjonalnej stosować reżim prawa żywnościowego, w praktyce może się okazać, że produkt *in concreto* spełnia cechy produktów leczniczych, które *ex lege* żywnością nie są.

Dlaczego sposób prezentacji jest tak istotny? Sposób prezentacji produktu może przesądzić o klasyfikowaniu go nie jako żywność (funkcjonalną), a raczej jako produkt leczniczy. W literaturze

11 Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/spo%C5%BCywa%C4%87.html> (dostęp: 9.05.2022 r.).

12 Por. A. Szymecka-Wesołowska, A. Balicki, F. Opoka, M. Syska, D. Szostek, P. Wojciechowski, [w:] *Bezpieczeństwo żywności...*, art. 3, teza 6.

13 Por. W. Kudełka, D. Łobaza, *Charakterystyka żywności funkcjonalnej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2007, nr 743, s. 92.

14 Definicja żywności funkcjonalnej podana w Słowniku bezpieczeństwa zdrowotnego Centralnej Biblioteki Rolniczej, https://www.cbr.gov.pl/sloownik_bezp_zywn/index.php/%C5%BBywno%C5%9B%C4%87_funkcjonalna (dostęp: 9.05.2022 r.).

15 Por. A. Błaszczak, W. Grześkiewicz, *Żywność funkcjonalna – szansa czy zagrożenie dla zdrowia*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 2, s. 214–217.

podkreśla się, że pod pojęciem prezentacji rozumie się sposób marketingu i promocji danego towaru, a przede wszystkim rodzaj opakowania oraz ekspozycji towaru, a także towarzyszącą mu „literaturę”, czyli czynniki mogące wpływać na opinię konsumenta o jakości, a zarazem stopniu bezpieczeństwa produktu¹⁶. Z uwagi na sposób prezentacji za produkt leczniczy uznaje się produkt, który jest jako taki przedstawiony w obrocie, nawet jeśli ma cechy suplementu, lecz jest przedstawiony jako mający właściwości lecznicze zapobiegające chorobom, stanom patologicznym, używany w celu poprawy lub modyfikowania funkcji fizjologicznych organizmu. Zgodnie z tym kryterium, za lek uznaje się produkt prezentowany jako spożywczy, jeśli kształt jego opakowania jest wystarczająco podobny do opakowania produktu leczniczego, nawet jeśli nie jest to bezpośrednio wskazane lub zalecone na opakowaniu tudzież w treści etykiet, ale w średnio zorientowanym konsumentie jest zdolny wzbudzić przekonanie, że służy do celów leczniczych. W konstrukcji definicji legalnej produktu leczniczego wzięto pod uwagę takie wartości jak ochrona konsumenta, przy czym jest to konsument średnio zorientowany. Stąd mogą się pojawić wątpliwości, czy zaprezentowany w obrocie produkt jest jeszcze środkiem spożywczym, czy już produktem leczniczym. Dodatkowo do tzw. produktów z pogranicza, spełniających jednocześnie kryteria produktu leczniczego oraz kryteria innego rodzaju produktu, w szczególności suplementu diety, stosuje się reżim prawa farmaceutycznego.

Problem niewłaściwego prezentowania, reklamowania i znakowania żywności został dostrzeżony m.in. przez Inspekcję Handlową podczas kontroli suplementów diety w 2018 r. Z przeprowadzonych badań wynika, że około 20% kontrolowanych partii suplementów diety zawierało nieprawidłowości wprowadzające konsumentów w błąd. Dotyczyły one przede wszystkim znakowania, prezentacji oraz reklamy produktów. Inspekcja skontrolowała 443 partie suplementów diety o łącznej wartości 60,2 tys. zł. Na stronie internetowej niektórych z nich widniały informacje, które bezprawnie odwoływały się do leczenia chorób, np. „wspomaga leczenie schorzeń wątroby”. W niektórych przypadkach producent podawał niewłaściwe, niedopuszczalne dla żywności oświadczenia zdrowotne¹⁷. Wyniki tychże badań można odnieść także do suplementów diety określanych w obrocie terminem „żywność funkcjonalna”.

Ów problem został dostrzeżony także przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej z siedzibą w Luksemburgu¹⁸. Z jednej strony TSUE zauważa, że produkt może być uznany za produkt leczniczy, jeżeli konsument uzyska wrażenie, że produkt wykazuje działanie profilaktyczne lub lecznicze¹⁹, przy czym konsument może uzyskać takie wrażenie właśnie wskutek prezentacji produktu. Zatem, jeśli produkt może być uznany za leczniczy, to stosujemy do niego reżim prawa farmaceutycznego. Jednakże z drugiej strony w orzecznictwie TSUE podkreślono także, że „przepisy wspólnotowe dotyczące produktów leczniczych mają na celu, poza zapewnieniem ochrony zdrowia ludzkiego, również zapewnienie swobodnego przepływu towarów, wobec czego wykładnia pojęcia produktu leczniczego w szczególności nie może prowadzić do stworzenia przeszkód w swobodnym przepływie towarów, które byłyby zupełnie nieproporcjonalne do zamierzonych celów związanych z ochroną zdrowia”²⁰. Dodatkowo w orzecznictwie zauważono konieczność stosowania zasady proporcjonalności w zakresie stosowania danego reżimu prawnego, gdyż „obowiązek uzyskania pozwolenia na wprowadzenie do obrotu produktu leczniczego może zostać uznany za proporcjonalny, jeśli w rzeczywistości jest konieczny

16 Tak: M. Jagielska, [w:] *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, wyd. III, red. L. Ogiegło, Warszawa 2018, Legalis art. 35a, teza 9, nb. 14.

17 Por. artykuł pt. *Suplement to nie lek – kontrola Inspekcji Handlowej*, https://uokik.gov.pl/news.php?news_id=13933&print=1 (dostęp: 5.05.2022 r.).

18 Dalej: TSUE.

19 Por. wyroki TSUE z dnia 21 marca 1991 r. w sprawie C-269/88 *Jean-Marie Delattre*, ECLI:EU:C:1991:137, *passim* oraz z dnia 30 listopada 1983 r. w sprawie C-227/82, *Leendert van Bennekom*, ECLI:EU:C:1983:354, *passim*; por. także W. Zieliński, [w:] *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, wyd. II, red. M. Kondrat, Warszawa 2016, Lex, art. 3(a), teza 3a.2.

20 Por. argumentację jednej ze stron sporu – Komisji Wspólnot Europejskich, do której przychylił się trybunał, zawartą w wyroku TS z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie C-319/05 *Komisja Wspólnot Europejskich V. Republika Federalna Niemiec*, ECLI:EU:C:2007:678, pkt 16.

dla ochrony zdrowia publicznego²¹. Pamiętać należy jednocześnie, że reżim prawa farmaceutycznego jest znacznie bardziej surowy i kosztowny w zakresie regulacji wprowadzania produktów do obrotu oraz ich reklamowania. Stąd rozstrzygnięcie *in concreto* kolizji pomiędzy ochroną zaufania i zdrowia konsumentów a swobodą przepływu towarów ma daleko idące konsekwencje w zakresie dostępności produktu oraz dla działalności przedsiębiorstwa. Ponadto należy pamiętać także, że funkcją reklamy i prezentacji produktu jest zachęcenie konsumenta do zakupu, zatem podkreśla się w niej korzystne właściwości i korzystne działanie produktu. Należy stosować umiar i pewną ostrożność w prezentowaniu żywności funkcjonalnej i z pewnością nie wolno wprowadzać konsumenta w błąd.

3. Poszukiwanie właściwego reżimu odpowiedzialności cywilnej

Zobowiązanie, z którego może wynikać odpowiedzialność cywilna ciężąca na dłużniku, powstaje wskutek ziszczenia się pewnych zdarzeń prawnych. W polskim prawie dwoma głównymi reżimami odpowiedzialności cywilnej są odpowiedzialność *ex contractu* oraz *ex delicto*. Odpowiedzialność deliktowa wynika z wyrządzenia szkody na skutek popełnienia czynu niedozwolonego, z kolei odpowiedzialność kontraktowa aktualizuje się, gdy dłużnik nie wykonuje lub nienależy wykonywać uprzednio istniejące zobowiązanie²².

Zgodnie z art. 95 u.b.ż.ż., w przypadku szkody wyrządzonej przez środki spożywcze odpowiedzialność za tę szkodę ponosi podmiot działający na rynku spożywczym na zasadach określonych w przepisach Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny²³ dotyczących odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny. Jednakże przepis nie oznacza wyłączenia możliwości dochodzenia roszczeń na podstawie innych przepisów kodeksu cywilnego²⁴. Przypomnieć należy, że środkiem spożywczym są także suplementy diety oraz nowa żywność, zatem podmiot działający na rynku spożywczym ponosi odpowiedzialność cywilną za wprowadzaną do obrotu żywność, w tym żywność funkcjonalną.

Konstrukcja odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny, podobnie jak w przypadku odpowiedzialności *ex delicto*, opiera się na kumulatywnym spełnieniu trzech przesłanek: powstaniu szkody, istnieniu wady produktu oraz związku przyczynowego między wadą a szkodą. Ustawodawca uznał, że ten, kto odnosi korzyści z działalności gospodarczej polegającej na wprowadzaniu do obrotu danych produktów, powinien ponosić odpowiedzialność niezależnie od swojej winy i ponosić ryzyko potencjalnych niebezpieczeństw i szkód, które mogą być związane z jego produktami. Tak więc zasadą odpowiedzialności jest zasada ryzyka²⁵. W przypadku próby pociągnięcia danego podmiotu wprowadzającego na rynek żywność funkcjonalną do odpowiedzialności cywilnej, na poszkodowanym konsumentie ciążyć będzie obowiązek wykazania zaistnienia każdej z przesłanek²⁶. Podkreślić należy, że mimo pewnych uciążliwości dowodowych, przepisy mają na celu zapewnienie

21 Komisja Wspólnot Europejskich V. Republika Federalna Niemiec, pkt 76.

22 Por. M. Zelek, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis, art. 415, nb. 5.

23 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.) dalej: k.c.

24 Por. M. Syska, P. Wojciechowski, [w:] *Bezpieczeństwo żywności...*, art. 95, teza 6; por. także art. 449¹⁰ k.c., w którym także przewidziano możliwość dochodzenia roszczeń na innych podstawach.

25 Tak m.in.: Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 13, Warszawa 2018, s. 303; G. Karaszewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 449(1); Ł.M. Sokołowski, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez niebezpieczny środek spożywczy*, LEX/el. 2017.

26 Zgodnie z art. 6 k.c.; niemniej jednak ta ogólna zasada doznaje wyjątków poprzez wprowadzenie domniemań m.in. w art. 449³ i w art. 449⁴ k.c.

ochrony konsumenta, gdyż odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny nie można wyłączyć ani ograniczyć²⁷.

Jest to reżim wyróżniający się swoistymi cechami, które nie pozwalają w całości przyporządkować go ani regułom odpowiedzialności deliktowej, ani kontraktowej. Tenże reżim otwiera konsumentowi drogę do naprawienia szkody na osobie, z którym z kolei wiązana jest możliwość dochodzenia kosztów leczenia, renty (jeżeli zwiększyły się potrzeby konsumenta lub zmniejszyły się jego widoki powodzenia na przyszłość, przykładowo ze względu na pogorszenie funkcjonowania organizmu)²⁸. Jest to cecha charakterystyczna dla odpowiedzialności odszkodowawczej za szkodę wywołaną czynem niedozwolonym. Ze względu na brak odrębnych przepisów regulujących odpowiedzialność za szkodę na osobie w ramach odpowiedzialności za szkodę wywołaną produktem niebezpiecznym, stosować należy uzupełniająco przepisy znajdujące się w tytule o czynach niedozwolonych²⁹.

Produktem niebezpiecznym w rozumieniu art. 449¹ § 3 k.c. jest produkt niezapewniający bezpieczeństwa, jakiego można oczekiwać, uwzględniając normalne użycie produktu, czyli niewątpliwie także żywność bądź produkt leczniczy, który w tym zakresie jest wadliwy³⁰. Niezależnie zatem, czy w konkretnym przypadku żywność funkcjonalna będzie posiadała cechy środka spożywczego, czy produktu leczniczego, reżim odpowiedzialności cywilnej za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny może zostać potencjalnie zastosowany.

Zgodnie z art. 449¹ § 3 k.c., produkt będzie mógł być uznany za niebezpieczny, jeśli nie zapewnia bezpieczeństwa, jakiego można oczekiwać, uwzględniając jego normalne użycie, przy czym o tym, czy produkt jest bezpieczny, decydują okoliczności z chwili wprowadzenia go do obrotu, a zwłaszcza sposób zaprezentowania oraz podane konsumentowi informacje o właściwościach produktu. Raz jeszcze widoczny jest zatem nacisk ustawodawcy na sposób prezentowania produktu oraz podawane o nim informacje. To właśnie sposób zaprezentowania produktu w znacznym stopniu decyduje o przekonaniu konsumenta do produktu, o tym czy produkt wywoła zaufanie konsumenta i poczucie bezpieczeństwa. W literaturze przyjmuje się zobiektywizowany miernik jeśli chodzi o sposób prezentacji produktu, ponieważ znaczenie ma wpływ prezentacji na konsumenta, który jest dostatecznie dobrze poinformowany, uważny i ostrożny, od którego można „oczekiwać pewnego stopnia wiedzy i orientacji w rzeczywistości, chociaż wiedza ta może nie być kompletna i profesjonalna”³¹. Prezentacja produktu, w tym każdego rodzaju żywności, ma zatem znaczny wpływ na ocenę jego bezpieczeństwa.

Szkoda zaistniała wskutek konsumowania żywności funkcjonalnej będzie szkodą na osobie, w szczególności będzie przybierała postać rozstroju zdrowia. Rozstrojem zdrowia, zgodnie z doktryną, jest „naruszenie normalnego funkcjonowania (organizmu) podmiotu, spowodowanie jego dysfunkcyjności w całości albo w określonym zakresie”³². Co oczywiste, stan rozstroju zdrowia jest nierozdzielnie połączony z daną osobą fizyczną.

Kodeks cywilny wskazuje, że podmiotem ponoszącym odpowiedzialność za szkody wywołane produktem jest producent – podmiot działający na rynku spożywczym³³. Jest to zatem zawsze przedsiębior-

27 Art. 449⁹ k.c.

28 Por. art. 444 § 1 i 2 k.c.

29 Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania...*, s. 298.

30 Por. także przepisy prawa żywnościowego oraz farmaceutycznego odsyłające do odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny, tj. art. 95 u.b.ż.ż oraz art. 35a u.p.f.

31 Ł.M. Sokołowski, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę...*, teza 2.

32 Tak: K. Mularski, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, art. 444, nb. 3.

33 Jest to podmiot odpowiedzialny za spełnienie wymogów prawa żywnościowego w przedsiębiorstwie spożywczym pozostającym pod ich kontrolą; por. art. 3 pkt 3 Rozporządzenia 178/2002 w zw. z art. 95 u.b.ż.ż.

ca³⁴, odpowiedzialny za spełnienie wymogów prawa żywnościowego w przedsiębiorstwie spożywczym pozostającym pod jego kontrolą³⁵. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez niebezpieczną żywność funkcjonalną, zgodnie z art. 449³ k.c., obciąża producentów, wytwórców materiału, części składowych produktu, osoby które przez umieszczenie na produkcie swojej nazwy, znaku towarowego lub innego oznaczenia odróżniającego podają się za producenta (tzw. quasi-producentów), importerów oraz innych zbywców produktu działających w zakresie swej działalności gospodarczej (w szczególności dotyczy to podmiotów prowadzących placówki sprzedaży detalicznej)³⁶. Wymienione powyżej podmioty ponoszą odpowiedzialność solidarną z tytułu wyrządzonej szkody, a żaden z podmiotów ponoszących odpowiedzialność za produkt niebezpieczny nie może powoływać się – w stosunku do poszkodowanego – na zawinienie poprzednika w łańcuchu produkcji i dystrybucji (ze względu na zasadę ryzyka).

Nie zawsze powstanie szkody wywołanej produktem niebezpiecznym będzie się wiązało z obowiązkiem jej naprawienia. Ustawodawca wprowadził normę art. 449³ k.c. przesłanki egzoneracyjnej – dwie pierwsze związane są z wprowadzeniem produktu do obrotu i okolicznościami temu towarzyszącymi, trzy następne wiążą się niemożliwością zapobieżenia wadzie produktu. Do przesłanek egzoneracyjnych zalicza się: niewprowadzenie produktu do obrotu przez producenta, wprowadzenie produktu do obrotu przez producenta poza zakresem prowadzonej działalności gospodarczej, ujawnienie się niebezpiecznych właściwości produktu po wprowadzeniu go do obrotu, o ile ich przyczyna nie tkwiła poprzednio w produkcji, niemożność przewidzenia niebezpiecznych właściwości produktu w świetle stanu nauki i techniki w momencie wprowadzenia produktu do obrotu, zgodność niebezpiecznych właściwości produktu z imperatywnymi przepisami prawa.

Wprowadzenie do obrotu zostało zdefiniowane w prawie żywnościowym i oznacza ono posiadanie żywności w celu sprzedaży, z uwzględnieniem oferowania do sprzedaży lub innej formy dysponowania, bezpłatnego lub nie oraz sprzedaż, dystrybucję i inne formy dysponowania³⁷. Dopiero w chwili wprowadzenia produktu do obrotu aktualizuje się potencjalna odpowiedzialność producenta w omawianym reżimie. Dodatkowo obowiązuje domniemanie, że produkt niebezpieczny, który spowodował szkodę, został wytworzony i wprowadzony do obrotu w zakresie działalności gospodarczej producenta, zatem to na producenta żywności funkcjonalnej został przerzucony ciężar dowodzenia, że jest inaczej (przykładowo może dowodzić, że produkt został wprowadzony do obrotu przez podmiot trzeci, wskutek kradzieży lub przez producenta ale dla celów prywatnych)³⁸. Producent nie odpowiada również wtedy, gdy właściwości niebezpiecznego produktu ujawniły się po wprowadzeniu do obrotu, chyba że wynikały one z przyczyny tkwiącej poprzednio w produkcji. Chodzi przede wszystkim o sytuacje, w których niebezpieczny charakter produktu jest efektem nieprawidłowego korzystania lub obchodzenia się z rzeczą przez poszkodowanego, które nie posiada cech „normalnego” użycia. Producent może zwolnić się od odpowiedzialności, jeżeli produkt stał się niebezpieczny już w łańcuchu dystrybucji³⁹. Odnośnie do przesłanki egzoneracyjnej, w ramach której producent nie ponosi odpowiedzialności, gdy niebezpieczne właściwości produktu są wynikiem tego, że produkt odpowiada przepisom prawa o charakterze bezwzględnie wiążącym, w piśmiennictwie wskazuje się, że „wytwórca nie ma prawa do powoływania się jako na przesłankę zwalniającą na normy jakości i standardy ustanawiane przez organizacje

34 Por. definicję przedsiębiorcy zawartą w art. 43¹ k.c. oraz w art. 4 Ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 162 z późn. zm.) oraz zawartą w art. 3 ww. ustawy definicję działalności gospodarczej.

35 Por. art. 3 pkt 3 Rozporządzenia 178/2002 w zw. z art. 95 u.b.ż.ż.

36 Por. katalog podmiotów odpowiedzialnych jak producent zawarty w art. 449³ k.c.

37 Por. art. 3 pkt 8 Rozporządzenia 178–2002 w zw. z art. 3 ust. 3 pkt 52 u.b.ż.ż.

38 Por. 449⁴ w zw. z art. 6 k.c.

39 Por. M. Jagielska, [w:] *System Prawa Prywatnego, Tom VI, Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 1026.

przemysłowe⁴⁰. Podkreślić należy raz jeszcze, że niniejszy reżim odpowiedzialności cywilnej wiązany jest z ryzykiem, jakie ponosi producent.

Zgodnie z art. 449⁸ k.c. roszczenie o naprawienie szkody wyrządzonej przez produkt niebezpieczny ulega przedawnieniu z upływem lat trzech od dnia, w którym poszkodowany dowiedział się lub przy zachowaniu należytej staranności mógł się dowiedzieć o szkodzie i osobie obowiązanej do jej naprawienia. Jednak w każdym wypadku roszczenie przedawnia się z upływem lat dziesięciu od wprowadzenia produktu do obrotu. Odnośnie do terminu 10-letniego od wprowadzenia do obrotu istnieją pewne wątpliwości. Nie jest jasne, dla jakiego produktu istotna jest chwila wprowadzenia do obrotu, gdyż „wykładnia gramatyczna art. 449⁸ k.c. daje podstawy do przyjęcia, iż dniem tym jest data pierwszego wprowadzenia do obrotu typu (modelu) danego produktu. Natomiast wykładnia celowościowa art. 449⁸ k.c. prowadzi do wniosku, iż chodzi o dzień wprowadzenia do obrotu konkretnego produktu wyrządzającego szkodę⁴¹.

Dochodzenie roszczenia może być dla konsumenta, który jest w stanie wykazać szkodę wywołaną przez niebezpieczną żywność funkcjonalną, nieco ułatwione ze względu szeroką gamę domniemań prawnych, które zwalniają go w pewnym zakresie z obowiązków dowodowych. Poszkodowany nie ma obowiązku dowodzenia niebezpieczeństwa produktu, ale ma obowiązek wykazania adekwatnego związku przyczynowego dotyczącego relacji pomiędzy jego normalnym użyciem a zaistniałą szkodą. Konsument w zakresie pozyskiwania koniecznych informacji musi wykazać się należyłą starannością, przy czym nie obowiązuje go podwyższony miernik stosowany względem podmiotów profesjonalnych.

Korzystnym dla konsumenta jest także wprowadzenie w art. 449⁹ k.c. zakazu wyłączenia lub ograniczenia odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny. Ustawodawca nie zakazał umownego rozszerzenia odpowiedzialności, toteż przepisy regulujące tę odpowiedzialność mają charakter semiimperatywny. Co więcej, w świetle art. 449¹⁰ k.c. przepisy o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny nie wyłączają odpowiedzialności na zasadach ogólnych za szkody wynikłe z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania oraz odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedanej i gwarancji jakości. Zatem prawo przyznaje konsumentowi pewną swobodę w zakresie wyboru reżimu, na mocy którego będzie on dochodził swoich roszczeń.

Ułatwieniem dla konsumenta, ze względów dowodowych, może okazać skorzystanie z instytucji rękojmi za wady rzeczy sprzedanej, która jest rodzajem odpowiedzialności kontraktowej. Zatem okoliczność, że cecha, ze względu na którą produkt jest niebezpieczny stanowi jednocześnie wadę w rozumieniu przepisów o rękojmi, umożliwi dochodzenie uprawnień w reżimie, którego przesłanką nie jest wykazanie szkody. Ten szczególny rodzaj odpowiedzialności dotyczy przede wszystkim jakości sprzedanego produktu, a więc związany jest z nienależytym wykonaniem świadczenia, przy czym jest to odpowiedzialność zastrzona, obiektywna, oparta na zasadzie ryzyka i niezależna od powstania szkody po stronie kupującego⁴². Jedną z wad wynikającą z niewłaściwego sposobu prezentacji produktu jest okoliczność, że produkt nie ma właściwości, o których istnieniu sprzedawca zapewnił kupującego⁴³. Zatem, jeśli dany produkt określany mianem żywności funkcjonalnej został zaprezentowany w sposób wywołujący w średnio zorientowanym konsumentem wrażenie, że jest przeznaczony do poprawy stanu zdrowia lub poprawy samopoczucia, a w rzeczywistości nie posiada tych właściwości, to należy przyjąć, że produkt ma wadę fizyczną.

Odpowiedzialność z tytułu rękojmi nie obejmuje jednakże naprawienia poniesionej przez kupującego szkody w pełnym zakresie. W zamian za brak konieczności dowodzenia szkody, nabywca żywności

40 Por. P. Ruchala, R. Sikorski, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626, art. 449³, nb. 23–25.*

41 Tak: M. Jagielska, [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 1034.

42 Por. A. Kozioł, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Zobowiązania. Część szczególna (art. 535–764(9))*, red. M. Frasz, M. Habdas, WKP 2018, Lex, art. 556, tezy 2–5.

43 Art. 556¹ k.c.

funkcjonalnej może skorzystać w przypadku wystąpienia wady w zakupionym produkcie z jednego z czterech alternatywnych uprawnień. Może on teoretycznie: żądać wymiany rzeczy na wolną od wad (art. 561 k.c.), żądać usunięcia wady (art. 561 k.c.), złożyć oświadczenie o obniżeniu ceny (art. 560 k.c.), złożyć oświadczenie o odstąpieniu od umowy (art. 560 k.c.). Ze względu na nadmierne trudności lub niemożność usunięcia wskazanej wady, uprawnienia nabywcy mogą zostać *in concreto* ograniczone do złożenia jednego z dwóch powyżej wskazanych oświadczeń. Skorzystanie ze wskazanych uprawnień jest alternatywnym rozwiązaniem dla konsumenta, gdyż uprawnienia wynikające z odpowiedzialności za szkody wywołane przez produkt niebezpieczny oraz wynikające z rękojmi za wady rzeczy sprzedanej nie podlegają łączeniu i konkurują ze sobą.

4. Podsumowanie

Produkty określane mianem żywności funkcjonalnej przysparzają prawnikom pewnych trudności. Wymykają się one tradycyjnym sposobom klasyfikacji, budzą pewne wątpliwości pod względem wymogów bezpieczeństwa czy ochrony interesów konsumenta. Wskazanie jednego, właściwego reżimu wprowadzania do obrotu żywności funkcjonalnej jest niezwykle trudne. Dodatkowym czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę rozważając tę tematykę, jest sposób, w jaki poszczególne produkty są przedstawiane i prezentowane w obrocie.

Podobnie wymagającym zadaniem jest odnalezienie reżimu odpowiedzialności cywilnej za wady takiego produktu. Również i dla tego zagadnienia brak jedyne słusznego rozwiązania, które możliwe byłoby do zastosowanie w każdym z przypadków. Możliwość podnoszenia roszczeń odszkodowawczych, niezależnie czy na podstawie deliktowej, czy kontraktowej, wymagać będzie udowodnienia szkody. Na potencjał odszkodowawczy reżimu wiążanego z produktem niebezpiecznym wskazuje sam ustawodawca w u.b.ż.ż. Jest to odpowiedzialność niezależna od istnienia uprzedniej umowy, ponadto niezależna od winy odpowiedzialnego podmiotu, oparta na zasadzie ryzyka. Ocena w zakresie bezpieczeństwa danego produktu oparta może być także na zdarzeniach zaistniałych już po wprowadzeniu produktu do obrotu, czyli także na sposobie jego reklamowania i prezentowania. Dochodzenie uprawnień wynikających z reżimu odpowiedzialności na zasadzie rękojmi za nieodpowiednią jakość produktu nie wymaga dowodzenia powstania szkody po stronie kupującego. Wady wynikające ze sposobu prezentowania produktu mogą stanowić podstawę dochodzenia uprawnień wynikających z rękojmi za wady fizyczne produktu, jednakże wspomniane uprawnienia nie zmierzają do naprawienia szkody w pełnym wymiarze. Nie można ich łączyć także z przepisami regulującymi naprawienie szkody na osobie, które znalazłyby zastosowanie w sytuacji dochodzenia przez konsumenta naprawienia szkody wywołanej produktem niebezpiecznym. Zagadnienie odpowiedzialności cywilnej w odniesieniu do środków spożywczych, suplementów diety, produktów z pogranicza czy nawet produktów leczniczych generuje wiele problemów, wywołuje znaczne kontrowersje oraz, jak się wydaje, wymaga pewnych modyfikacji celem urealnienia skutecznego dochodzenia roszczeń cywilnych⁴⁴.

44 Takie wnioski wynikają m.in. z referatu M. Łaty, *Odpowiedzialność cywilna za prezentację suplementów diety*, wygłoszonego dnia 11 kwietnia 2022 r. podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Współczesne problemy prawa rolnego i żywnościowego. Podobne wnioski zostały przedstawione przez uczestników konferencji podczas dyskusji. Podkreślano także wagę problemu jakim jest prezentowanie produktów spożywczych w sposób zarezerwowany dla produktów leczniczych.

Bibliografia

- Błaszczak A., Grześkiewicz W., *Żywność funkcjonalna – szansa czy zagrożenie dla zdrowia*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 2.
- Cieślak M., Waltoś S., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Kraków 2011.
- Jagielska M., [w:] *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, wyd. III, red. L. Ogiegło, Warszawa 2018, Legalis.
- Jagielska M., [w:] *System Prawa Prywatnego, Tom VI, Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018.
- Karaszewski G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2022.
- Kozioł A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-764(9))*, red. M. Frasz, M. Habdas, WKP 2018, Lex.
- Kudęłka W., Łobaza D., *Charakterystyka żywności funkcjonalnej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2007, nr 743.
- Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986.
- Łata M., *Odpowiedzialność cywilna za prezentację suplementów diety*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Współczesne problemy prawa rolnego i żywnościowego, Katowice 2022.
- Mularski K., [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis.
- Osajda K., Łętowska E., [w:] *System Prawa Prywatnego, Tom V, Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 13, Warszawa 2018.
- Ruchała P., Sikorski R., [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis.
- Sadowski J., *Wyciąg z konopi włóknistych na rynku spożywczym w Polsce i Unii Europejskiej*, [w:] *Współczesne problemy prawa rolnego i żywnościowego*, red. D. Łobos-Kotowska, Katowice 2019.
- Słownik bezpieczeństwa zdrowotnego Centralnej Biblioteki Rolniczej*; https://www.cbr.gov.pl/slownik_bezp_zywn/index.php/%C5%BBBywno%C5%9B%C4%87_funkcjonalna (dostęp: 9.05.2022 r.).
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/spo%C5%BCywa%C4%87.html> (dostęp: 9.05.2022 r.).
- Sokołowski Ł.M., *Cywilna odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez niebezpieczny środek spożywczy*, LEX/el. 2017.
- Suplement to nie lek – kontrola Inspekcji Handlowej*; https://uokik.gov.pl/news.php?news_id=13933&print=1 (dostęp: 5.05.2022 r.).
- Sykuna S., *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa*, red. J. Zajadło, Warszawa 2007.
- Szymecka-Wesołowska A., Balicki A., Opoka F., Syska M., Szostek M., Wojciechowski P., *Bezpieczeństwo żywności i żywienia. Komentarz*, Warszawa 2013, Lex.
- Zełek M., [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis.
- Zieliński W., *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, wyd. II, red. M. Kondrat, Warszawa 2016, Lex.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1977 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 2021 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 162 z późn. zm.).

Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności (Dz. U. UE. L. z 2002 r., nr 31, z późn. zm.).

Wyrok TS z dnia 30 listopada 1983 r. w sprawie C-227/82, *Leendert van Bennekom*, ECLI:EU:C:1983:354.

Wyrok TS z dnia 21 marca 1991 r. w sprawie C-269/88, *Jean-Marie Delattre*, ECLI:EU:C:1991:137.

Wyrok TS z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie C-319/05, *Komisja Wspólnot Europejskich V. Republika Federalna Niemiec*, ECLI:EU:C:2007:678.

Wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 kwietnia 2009 r., V SA/Wa 2203/08, LEX nr 536660.